

Tussen kunst & wetenschap

TEKST

Arno van 't Hoog

FOTOGRAFIE

Jan Kranendonk en Herman Voogd

De opkamer van het Teylers museum herbergt een schat aan unieke visboeken

TEYLERS museum

In het Teylers museum in Haarlem ligt een schat aan geïllustreerde visboeken die bijna vijf eeuwen wetenschap beslaan. De klassieke werken mogen alleen onderzoekers met handschoenen doorbladeren, maar eenmaal ingescand zijn ze online voor iedereen beschikbaar.

Het is een druilerige vrijdagochtend, iets voor tien, en toch staan er al acht toeristen te wachten in het voorportaal van het Teylers museum in Haarlem. Als de deuren opengaan werkt de entree een beetje als een tijdmachine. Dit is niet voor niets het oudste museum van Nederland. Het werd geopend in 1784 en is ontstaan uit de nalatenschap van Pieter Teyler van der Hulst (1702-1778), die zijn collectie en vermogen naliet aan de Teylers Stichting, ter bevordering van kunst en wetenschap. De oorspronkelijke gebouwen staan er nog altijd en die hullen de collectie en exposities in een bijzondere atmosfeer.

Enorme ambitie

Ik ben gekomen voor de grote collectie visboeken, maar op weg naar de leeszaal vertelt Herman Voogd, hoofd Collectiebeheer Wetenschap, iets over de geschiedenis van Teylers. Vooral de eerste directeur-conservator van het museum, Martinus van Marum, had een enorme ambitie, zegt Voogd. "Hij ging reizen in Europa om voorwerpen, instrumenten en verzamelingen te kopen. Vooral mineralen en bijbehorende boeken. Van Marum was arts maar deed ook veel onderzoek met elektrische instrumenten.

Hij had daarnaast belangstelling voor botanie. Daardoor hebben we nu nog veel boeken over planten, bijvoorbeeld de eerste druk van Linnaeus' *Systema Naturae* (1735)." Van Marum was een echte generalist en misschien een van de laatste wetenschappers met zo'n brede belangstelling. De wetenschap deelde zich in zijn tijd langzaam op in afzonderlijke vakgebieden met specialismen als dierkunde, plantkunde, mineralogie en paleontologie. Geen individu kon die uitbreidende olievlek meer in zijn eentje overzien en bijhouden. Van Marum was ook directeur van het Naturaliën Kabinet bij de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen, een instituut dat in het zicht

van het Teylers museum is gevestigd, aan de overkant van het Spaarne. Het Naturaliën Kabinet bezat onder meer opgezette dieren. Van Marums' activiteiten op twee nabijgelegen locaties verklaart waarschijnlijk waarom in de collectie van Teylers soms onderwerpen lijken te ontbreken, zoals menselijke preparaten, dieren, skeletten of vissen op sterk water. Voogd: "Die collecties aan de overkant zijn

door de jaren heen allemaal verkocht en verspreid geraakt. In 2002 werd de tentoonstelling Het Verdwenen Museum gehouden over de oude collectie van de Hollandse Maatschappij, daar zaten toen ook preparaten op sterk water bij." In de collectie van Teylers zijn visfossielen wel ruim vertegenwoordigd. Zo zijn er meerdere grote en kleine voorvaders van de hedendaagse snoek te zien. ➤

Het Teylers museum in Haarlem bezit een unieke collectie geïllustreerde visboeken.

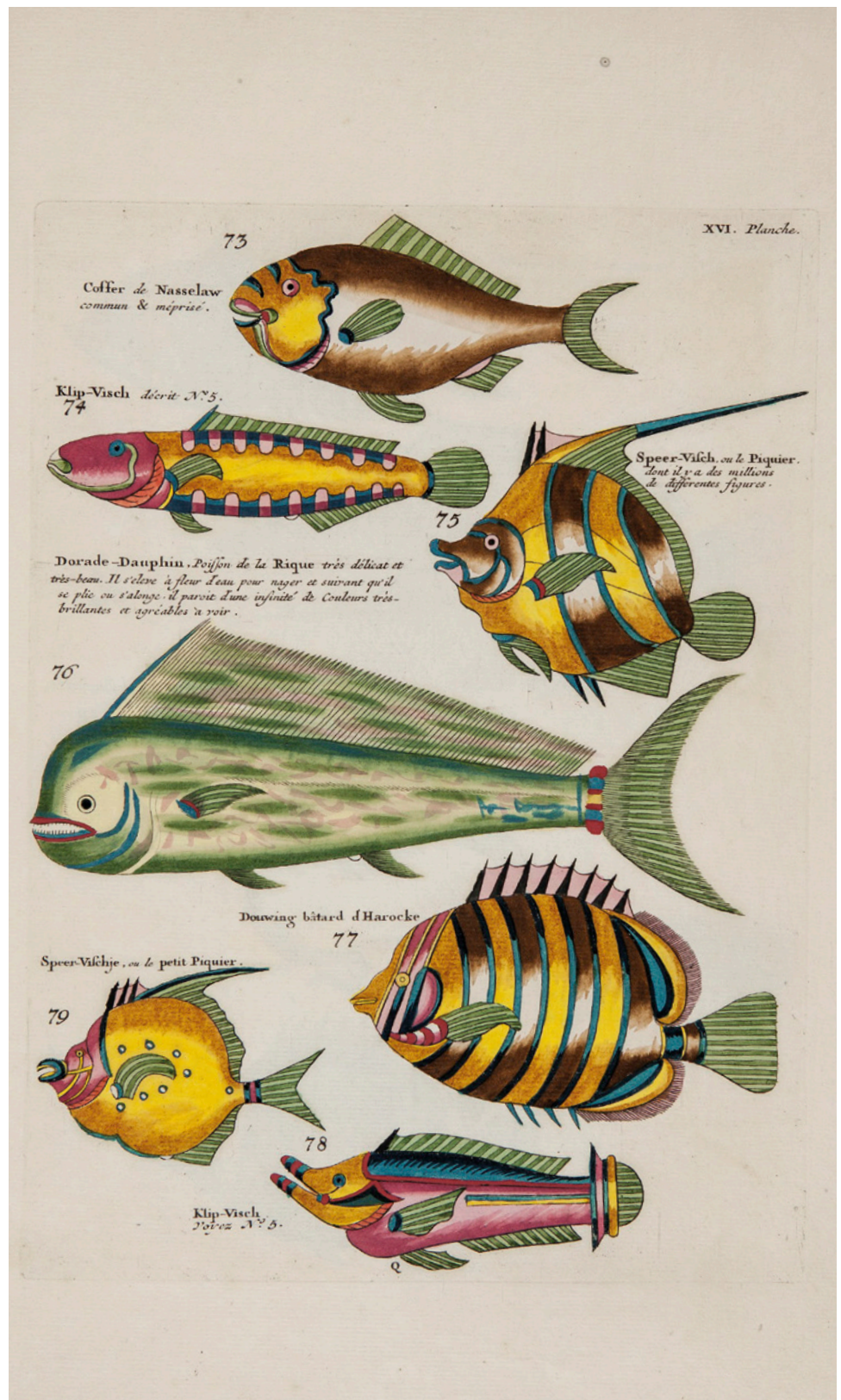
Hoewel miljoenen jaren oud, lijken ze in langgerekte lichaamsvorm en typische vinnen als twee druppels water op de moderne *Esox lucius*. Ook andere visfossielen laten mooi zien dat het basisontwerp van veel visfamilies al in een heel ver verleden is ontstaan.

Onderzoekscentrum

Het Teylers was in de eerste eeuw van z'n bestaan veel meer dan een onderzoekscentrum dan een museum, zegt Voogd, terwijl we in de grote collegezaal staan. Er werden in het Teylers innovatieve instrumenten gebouwd om bijvoorbeeld elektrische verschijnselen te onderzoeken of demonstraties mee te geven. De enorme toonbank in de oude collegezaal illustreert dat. "Je had hier ook laboratoria. De beroemdste was van Nobelprijswinnaar Lorentz. Hij gaf les in Leiden, maar had hier laboratoria en een staf om onderzoek te doen." We lopen naar de in 1825 gebouwde leeszaal, waar een grote collectie wetenschappelijke werken te vinden is. Deze in donker hout en sierlijk hekwerk opgetrokken klassieke bibliotheek heeft een enorm matglazen plafond, waardoor kunstlicht vrijwel overbodig is. In het midden staat een grote leestafel, waaraan je, staande, boeken kunt raadplegen.

Renaissance

Voogd haalt een sleutel en opent de kast met visboeken. De oudste klassieke werken zijn allemaal aanwezig. De viswetenschap begon z'n renaissance in de zestiende eeuw en die geschiedenis staat hier in gelid met de geïllustreerde visboeken van Belon (1533), Gessner (1556), Salviani (1554) en Rondelet (1554). Ook latere werken van Pieter Bleeker (1859), Heckel (1838), Artdi (1738), Renard (1784) plus de meerdelige uitgave van Bloch, dat eind achttiende eeuw is verschenen. Het werk van Rondelet uit 1554 biedt een blik op de vroege viswetenschap. De voertaal was toen Latijn; alleen de afbeeldingen en af en toe een Nederlandse, Duitse of Franse visnaam geeft een hint over de inhoud. In de kantlijn staan netjes verwijzingen naar de boeken van oude Griekse en Romeinse auteurs of vakgenoten uit Rondelets tijd. Inkleuren van de gravures was nog niet in de mode. Voogd pakt een boek uit 1784, samengesteld door de Amsterdamse boekhandelaar en uitgever Louis Renard, met daarin vooral kleurrijke tropische zeevissen. De spectaculaire platen in 'Poissons ecrevisses et crabes, de diverses couleurs et figures extraordinaires' ogen als moderne kunst, zo fris en fel zijn ze ingekleurd. In het boek staan vissen die werden gevangen rond de Molukken, eilanden die toen al anderhalve eeuw onder koloniale regering van Holland vielen, vanwege de handel in kruidnagels. De oorspronkelijke tekeningen werden gemaakt door een kunstenaar van de VOC: Samuel Fallours. Zijn tekeningen gingen naar Holland en Renard gaf opdracht ze te kopiëren tot ingekleurde kopergravures in zijn visboeken. Voorin Renards' boek staan gewichtige aanbevelingen en getuigenissen

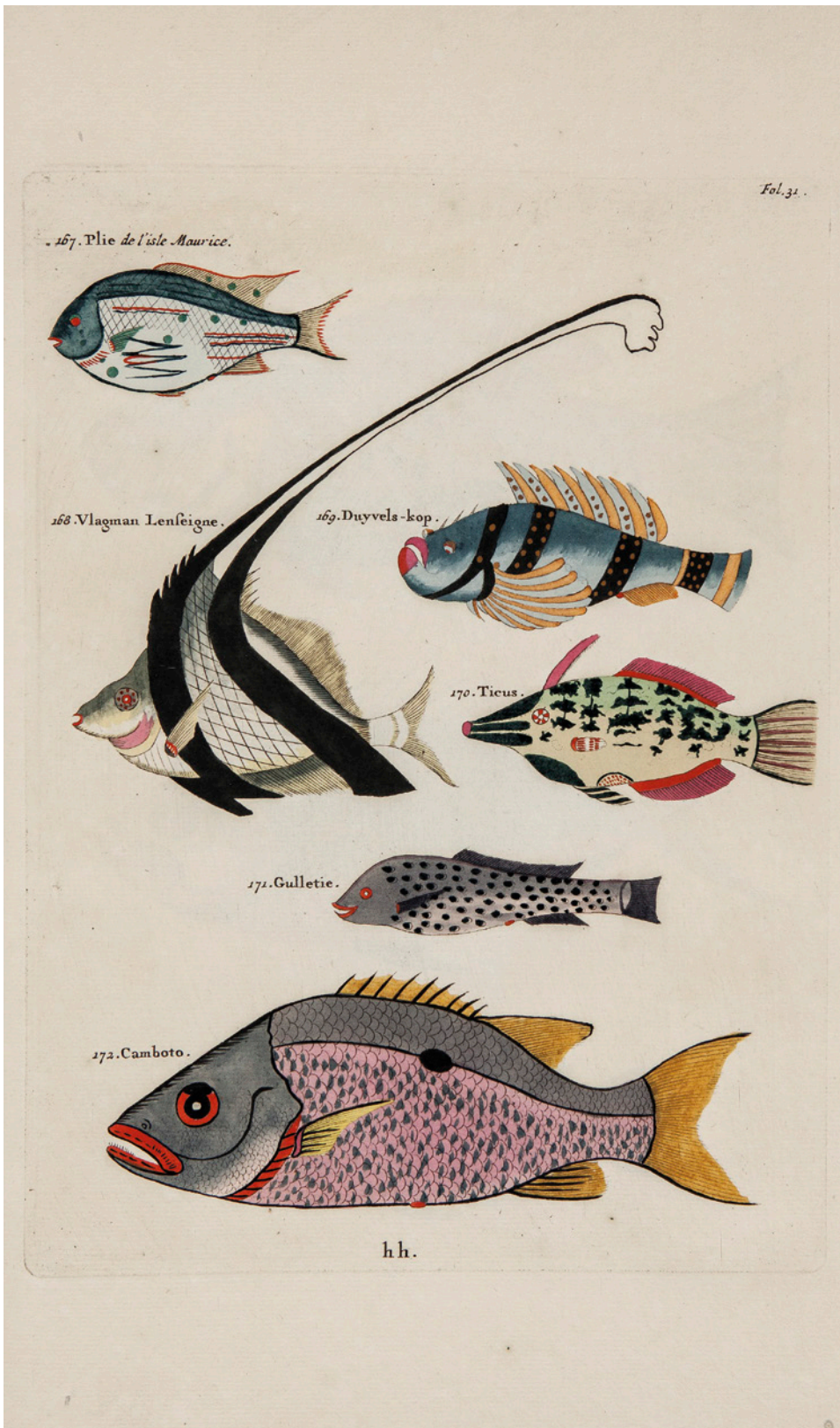

waaruit blijkt dat deze vissen 'naar den natuur' zijn getekend en ingekleurd. Mensen die nog nooit een tropische vis hadden gezien, of iets wat daarop lijkt, konden zo vertrouwen op het waarheidsgehalte van het werk. En het is inderdaad natuurgetrouw: de afgebeelde 'vlagman' lijkt in alles op de soort die vandaag de dag als wimpelvis bekend staat.

Zeemeermin

Tussen alle vissen valt een zeemeermin een beetje uit de toon. Heel nauwkeurige, natuurgetrouwe observaties staan zij aan zij met fantasie-beesten. Maar dat is een modern oordeel, vindt Voogd. "Voor ons is het fantasie, maar toen gold het als een observatie. Zulke beesten staan afgebeeld of beschreven omdat

De spectaculaire prenten ogen als moderne kunst.

er werd gezegd dat ze door iemand gezien waren, of zelfs gevangengenomen. Dit is een mooi boek van Bloch", zegt Voogd, terwijl hij een forse bundel op de leestafel legt, uit een meerdelige reeks die tussen 1785-1797 is verschenen.

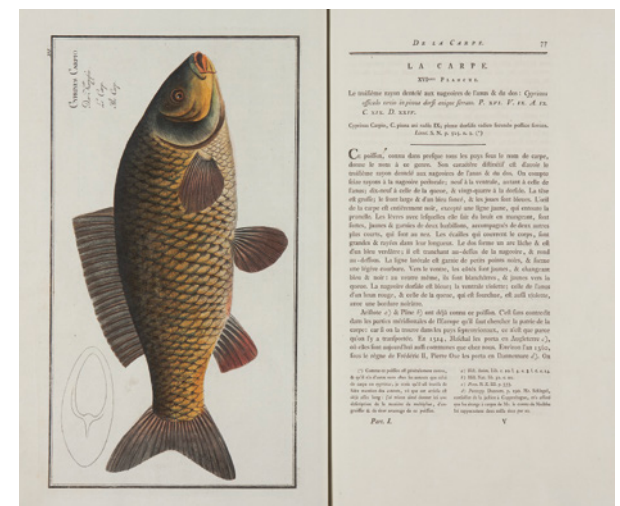
"Het leuke van deze werken is dat de tekst goed leesbaar is en zelfs de Nederlandse naam erbij staat." We kijken naar snoekbaars en baars. Pos en stekelbaars komen voorbij en ook poon en pieterman. Vrijwel alle soorten zijn levensgroot en levensecht. De gravures

werden eerst gedrukt en vervolgens door ervaren ateliers met de hand ingekleurd. Het zijn platen om in te lijsten. Dat gebeurt nog regelmatig. Veel antieke visboeken zijn in de loop der jaren gesneuveld voor de handel: op internet kost een pagina met vissen uit een boek van Bloch al snel enkele honderden euro's. In deze bibliotheek zijn de visboeken nog intact, inclusief de originele band van perkament of leer. Voogd: "Het boek van Bloch dateert uit de eerste jaren van het Teylers. Toen het werd aangeschaft was het een spiksplinternieuw werk. Ik zeg altijd: je moet het Teylers in z'n begintijd vergelijken met Nemo in Amsterdam; het was een modern centrum voor natuuronderzoek en nog geen wetenschapshistorisch museum."

Handschoenen

Hanteren van zulke unieke boeken is aan een paar regels gebonden. "Je mag hier met handschoenen aan zelf in de boeken bladeren. Dat komt niet heel veel voor, maar er zijn nog altijd onderzoekers die het origineel willen raadplegen. Wij vinden het eigenlijk leuker om het nog toegankelijker te maken voor wie erin is geïnteresseerd. We hebben inmiddels kast voor kast al duizenden boeken gescand en enkele honderden daarvan online gezet."

De boeken van Bloch die tussen 1785 en 1797 verschenen, worden gekenmerkt door de natuurgetrouwe afbeeldingen.

Meer informatie over deze unieke collectie visboeken is te vinden op:

<http://www.teylersmuseum.nl/nl/collectie/boeken/16f-14-ichtyologie-ou-histoire-naturelle-gnrale-et-particuliere-des-poissons-avec-des-figures-enlumines-dessines-daprs-nature>